

מדוע לא כבש סנחריב את ירושלים? מבט השוואתי לנוהג האשורי בדרום ארץ-ישראל

שון זליג-אסטר

א. להבנת המאורעות: ניתוח הטקסטים

מסע סנחריב ליהודה ב-701 הוא אחד המאורעות המסופרים ביותר בתולדות המזרח הקדום. שני סיפורים שונים מופיעים עליו בתנ"ך: אחד במלכים ב, פרק יח, פס' יג-טז, המכונה מקור A, והשני בישיעה פרקים לו-לז (והועתק גם למלכים ב פרק יח פס' יז-פרק יט פס' לז), המכונה מקור B. גרסה נוספת ומשוכתבת מופיעה בדברי הימים ב פרק לב.

בנוסף לאלה, סיפור אחר על אותו מאורע, המסכם את שלושת המסעות הראשונים של סנחריב, מופיע במסגרת כתובת מלכותית אשורית. סיפור זה מופיע על שמונה גלילים שונים אשר נמצאו בערים נינוה ואשור בארץ אשור.¹

חוקרים שונים, ובראשם William Shea הציעו לראות בסיפורים האלה עדויות לשני מאורעות שונים. תאוריה זו, המכונה "תאורית שני המצורים", מתבססת על ההבדל בתוצאה של הסיפורים: בסופו של מקור A ושל הכתובות האשוריות, האשורים גברו על יהודה, ואילו במקור B, ידה של יהודה על העליונה. לכן, טען Shea, כי מקור A והכתובות האשוריות סיפרו על מאורעות 701, ואילו מקור B סיפר על מסע אשורי מאוחר יותר, אשר אין לו כל זכר בכתובות האשוריות.²

אבל ברור מעבר לכל ספק שכל הסיפורים מספרים על אותם מאורעות, ושההבדלים בין הסיפורים השונים נובעים מדגשים ספרותיים: כל סיפור יוצר נרטיב שונה ממאורעות זהים. ניתן להוכיח שכל הסיפורים מספרים את סיפור אותו מאורע על ידי השוואת האלמנטים המצויים במאורעות השונים. אכן, גם במקור A וגם בכתובות האשוריות, אנו מוצאים דגש על כיבוש ערי יהודה ועל תשלום מס לסנחריב. אבל יש לזכור ששני אלמנטים (שאחד מהם אינו מחמיא במיוחד לאשור) מופיעים גם במקור B וגם בכתובות האשוריות. האלמנט הראשון הוא הגעת צבא מצרי-כושי להלחם נגד אשור, נקודה המופיעה בישיעה פרק לו פס' ט (תרהקה מלך כוש) ובכתובות האשוריות מזוהה צבא זה כצבא של "מלכי מצרים ומלכי ארץ כוש".³ האלמנט השני

¹ ההוצאה העדכנית ביותר של הגלילים האלה מצויה בכרך *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704-681 BCE), Part 1* של פרויקט RINAP- Assyrian Period בעריכת A. Kirk Grayson ו-Jamie Novotny ותרגום עברי נמצא בכרך אסופת כתובות היסטוריות מאשור ומבבל: מאות ט-ו לפנה"ס, בעריכת מ' כוגן (ירושלים: מוסד ביאליק, 2003).

² המאמר הנגיש ביותר בנושא הוא: William Shea, "Jerusalem under Siege: Did Sennacherib Attack Once or Twice", *Biblical Archaeology Review*, 25-26 (1999), pp. 36-44 and 64

³ לזיהוי המלך הכושי המוזכר במאורע עיינו Danel Kahn, "Tarhaqa King of Kush and the Assyrians", *Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities*, 31 (2004), pp.

הוא אי-כיבושה של ירושלים, נקודה המופיעה בכל אחד מן המקורות. אי-כיבושה של ירושלים עומד במרכזה של מקור B, אבל הוא משתמע גם במקור A. בכתובות האשוריות, טוען סנחריב שסגר את חזקיה "כציפור בכלוב". ביטוי זה הוא מעין חיפוי על כשלון, ומבטא מצור על עיר שלא הצליח להביא לכניעתה.⁴ לכן, כל שלושת המקורות מתארים מסע שלא הסתיים בכיבוש ירושלים.

שני המאורעות הזהים המתוארים במקור B ובכתובות האשוריות (כאשר אחד מהם מופיע גם במקור A) מראים ששלושת המקורות מתארים אותו רצף של מאורעות, והם המאורעות שהתרחשו בשנת 701: הגעת סנחריב לאזור, כיבוש ערי השפלה, איום מסוים על ירושלים באמצעות כוח צבאי מוגבל, חזרה של סנחריב לאשור, כניעה ותשלום מסים של חזקיה. ההסבר הפשוט ביותר לסיפורים השונים הוא המגמות השונות בכל אחד מהם:

1. מגמת מקור A:

מקור A מדגיש את השפעת מסע סנחריב על אוצרות המקדש. בכך, הוא דומה לסיפור במלכים א פרק יד פס' כו–כח על מסע שישק, אשר גם הוא מדגיש את השפעת המסע על אוצרות המקדש, ולסיפור במלכים ב פרק יב פס' יח–יט על מסע חזאל, אשר גם הוא מדגיש את השפעת המסע על אוצרות המקדש. אנו יודעים בבירור ששלושת המסעות השונים האלה (מסע שישק, מסע חזאל, ומסע סנחריב) לא התמקדו בירושלים, אלא היו להם יעדים אחרים בארץ, ובכל זאת שלושת הסיפורים מתמקדים בהשפעת המסע על ירושלים. בעניין מסע שישק, יש לנו כתובת מלכותית המתארת את הערים הרבות אותן "כבש", ובעניין חזאל יש לנו עדות מקראית (מל"ב יח יח) המספרת על עליית חזאל על גת, ותמיכה ארכאולוגית לכך.

כל שלושת הסיפורים האלה מתארים מסעות כיבושים נרחבים, אך מדגישים בראש ובראשונה את השפעת המסע על ירושלים בכלל ועל אוצרות המקדש בפרט. ההסבר הפשוט ביותר לתופעה ספרותית זו הוא שעורך ספר מלכים הסתייע בארכיון בית המקדש, אשר תיעד בפירוט את אובדן הרכוש בעקבות המסעות.⁵

במאמר מוסגר: ייתכן וניתן גם להסביר את הפסוק במלכים ב פרק יח פס' יג המתארך את המסע לשנת ארבע עשרה לחזקיה על בסיס ההבנה הזאת. לפי רוב הדעות, חזקיה עלה לשלטון בשנת 727 לפנה"ס, ושנת ארבע עשרה למלכותו היא שנת 713, בו ערך סרגון מלך אשור מסע לחוף פלשת שפגע בכמה מערי יהודה (על מסע זה, ראו בהמשך). ייתכן ועורך ספר מלכים

109–128 and by the same author, "The Inscription of Sargon II at Tang-I-Var and the Chronology of Dynasty 25," *Orientalia*, 70 (2001), pp. 1–18

⁴ להבנת ביטוי זה עיינו בהערותיו של חיים תדמור בספרו *The Inscriptions of Tiglath-Pileser III, King of Assyria* (Jerusalem: Israel Academy of Sciences and Humanities, 1994), p. 79

ובמאמר: Davide Nadali, "Sieges and Similes of Sieges in the Royal Annals: The Conquest of Damascus by Tiglath-Pileser III", *Kaskal: Rivista di Storia, Ambienti, e culture del Vicino Oriente Antico*, 6 (2009), pp. 137–150

⁵ עיינו במאמר של נדב נאמן, "מסע שישק לארץ ישראל בראי הכתובות המצריות, המקרא, והמצא הארכיאולוגי", ציון, סג (תשנ"ח), עמ' 269.

“ערבב” את שני המסעות האשוריים. ניתן לפרש “ערבוב” זה כערבוב “מגמתי” כדי להדגיש את המכנה המשותף שלהם (וראו על כך בהמשך) ולהפיק מכך מסר תאולוגי. גם אם הערבוב נובע מתוך חוסר ידיעה של העורך, לא ניתן להתכחש למכנה המשותף של שני המסעות.

2. מגמת מקור B:

מקור B הוא סיפור על קרב בין מלך אשור לבין ה'. בנאומו רב-שקה הדורשים את כניעתה של העיר, האיום מועבר בהדרגתיות מאיום על העיר ועל חזקיה לאיום על שלטונו של ה' בעולם.⁶ ישעיה מתמקד אך ורק באיום של האידאולוגיה האשורית על רעיון ה' כמלך העולם (כפי שהוא עושה בפרק י', פס' ו-כז) ומספר את סיפור המאורעות כסיפור על “מאבק קוסמי” לשלטון בעולם, בו השלטון על ירושלים מבטא את השליטה בכל העולם (רעיון זה מפורש בפרק לז פס' כ, ומשתמע במקומות רבים בסיפור). השלד הסיפורי דומה לזה של סיפור יציאת מצרים בשמות א-טו, שם נכונות פרעה לאפשר לבני ישראל לזבוח לה' מבטאת את נכונותו ל“דעת את ה'”, כלומר להכיר בריבונותו.

שלד סיפורי כזה, בו מאבק על נקודה מסוימת המבטאת את הריבונות על כל העולם הוא שלד סיפורי ידוע ונפוץ. הוא מופיע לראשונה ב“אנומה אליש”, בו הניצחון על תיאמאת מעניק למרדוק ריבונות על כל העולם והזכות לעמוד בראש האלים, ובעלילות האלים האוגריתית, בו הניצחון של בעל על ים מעניק לו מעמד דומה. שלד סיפורי זה עומד גם בבסיס מספר סיפורים בספרות המודרנית, אך במגמה נגדית: הגיבור הוא מי שמונע מדמות מסוימת את החפץ המקנה לו שליטה על כל העולם: כך במחרוזת הסיפורית שר הטבעות של טולקיאן (הטבעת המקנה שליטה על העולם) ובסיפורי הארי פוטר האחרונים של ראולינג.

3. מגמת הכתובת האשורית:

המגמה של הכתובות המלכותיות האשוריות היא להגביר את תפיסת ה“בכורה ההירואית” של המלך האשורי.⁷ ניתן לראות זאת בסדר בו מסופר המסע. המסע ערוך לפי הנושאים הבאים (השוורות מתייחסות לגליל רסאם, המופיע כטקסט הראשי בהוצאה של RINAP):

- א. שורות 32–33: מלך צידון בורח.
- ב. שורות 33–34: ערי מלך צידון כולל צור הימית, אכזיב, ועכו נכנעים.
- ג. שורה 35: מינוי מלך וסאלי חדש בצידון.
- ד. שורות 36–38: רשימה של מלכים אשר נכנעו, הנטולה כל הגיון גאוגרפי: ארווד, גבל, אשדוד, עמון, מואב, ואדום.
- ה. שורות 39–41: צדקא מלך אשקלון אשר לא נכנע לאשור נלקח בשבי וסנחריב ממנה מלך וסאלי חדש במקומו.

⁶ וראו על כך בהרחבה במאמרי “אחת דיבר סנחריב, שתים זו שמע הנביא” בשנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, יט (2009), עמ' 105–124.

⁷ זוהי חלק מן האידאולוגיה המלכותית האשורית, הטוענת שהמלך הוא כל יכול. על אידאולוגיה זו ראו בהרחבה, חיים תדמור, “תעמולה, ספרות והיסטוריה: פענוח הצופן של כתובות מלכי אשור”, בתוך: מ' כוגן (עורך), אשור, בבל, ויהודה (ירושלים 2006), עמ' 1–20.

- ו. שורה 41: כיבוש ערים באזור יפו: בית דגון, יפו, בני-ברק, אזור, השייכות לצדקא מלך אשקלון.
- ז. שורות 42–48: המלחמה נגד הצבא המצרי-כושי, המתוארת כפועל יוצא ממזימה של אלמנטים אנטי-אשוריים בעקרון. סנחריב משחרר את פאדי, מלך עקרון הפרו-אשורי, ממעצר בחצר חזקיה, ומשיב אותו לכס מלכות עקרון.
- ח. שורות 49–51: כיבוש 46 ערי חזקיה, שבי וביזה רבים.
- ט. שורות 52–54: כליאת חזקיה כ"ציפור בכלוב", והעברת שטחים ממלכתו לערי פלשת.
- י. שורות 55–58: כניעת חזקיה (המתוארת כפועל יוצא מן ה"מלמו" המלכותי) ושליחת מס לאשור, עם תיאור מפורט של המס.
- יא. בשורות הבאות, מתארים חלק מן הגלילים בניית ארמונות ומקדשים בנינוה, על ידי שימוש באוצרות המס והביזה.

מהסדר הסיפורי הזה, ברור שיש לסופר עניין להדגיש בראש ובראשונה את המקומות שנכנעו לסנחריב ללא קרב. כך בשורות 32–38 מתוארים רק מלכים אשר נכנעו ללא קרב, עם סטיות ניכרות מן הסדר הגאוגרפי. ברור שסנחריב ערך את מסעו בסדר הגאוגרפי (ולא דילג מצידון למואב וחזרה לבני-ברק), ולכן הסדר של הסיפור כאן תואם מגמות ספרותיות ולא מתאים לסדר המאורעות. לאחר מכן, בשורות 39–41, מתואר עניין אשקלון כאשר הדגש הוא על הכניעה של המלך, ורק לאחר מכן מתוארים הקרבות באזור יפו. ברור שהקרבות אירעו לפני הכניעה, אך המגמה של הסופר להדגיש את הכניעה קובעת את סדר הסיפור. רק בשורות 42 ואילך באים המקומות בהם נתקל סנחריב בבעיות, וגם כאן הסדר הוא מחושב: הקרב נגד הצבא המצרי-כושי, בו לא נחל סנחריב הצלחה מלאה,⁸ מתואר כ"נספח" לעניין עקרון, בו הצליח סנחריב להושיב וסאל נאמן על כס המלכות. ובסיפור על חזקיה, מתואר קודם כל האזור בו נחל סנחריב הצלחה: אזור השפלה. רק לאחר מכן מופיע תיאור של הכניעה של חזקיה, וגורלה של ירושלים לא מתואר בצורה מפורטת. במקום זאת, סימני הכניעה של חזקיה מודגשים: העברת שטחים למלכי פלשת ומס הכניעה. נראה שפירוט המס שהעלה חזקיה אמור למשוך את הקורא לשורות הבאות, בהן מתוארים פרויקטים של בנייה מלכותית, ולכן הוא מופיע בסוף הסיפור.

4. מה קרה ב-701?

על בסיס החומר הטקסטואלי בלבד, ניתן במידה גדולה של ודאות לסכם את מה שקרה ב-

701:

בעקבות המרידה הגדולה של המדינות בחוף הים המזרחי של הים התיכון נגד אשור, הגיע סנחריב ב-701 למסע נגד מדינות אלה. לאחר מסע לאורך החוף, הוא פנה לעבר יהודה וכבש מספר רב של ערים ממזרח לפלשת ובאזור לכיש. באזור השפלה הוא נלחם בצבא המצרי-כושי, ובקרב זה הוא ניצח בצורה חלקית בלבד. הוא שלח משלחת לדרוש כניעה מחזקיה. משלחת זו איימה על ירושלים, ודרשה את כניעתה במילים, ואולי התלוותה לכך הפגנה מסוימת של כוח

⁸ עיינן במאמר של דנאל קאהן (לעיל, הערה 3), "Tarhaqa King of Kush", עמ' 109.

63 מדוע לא כבש סנחריב את ירושלים? מבט השוואתי לנוהג האשורי בדרום ארץ-ישראל

צבאי. לאחר מכן שילם חזקיה מס כבד, וסנחריב עזב את האזור. חלק מן המס של חזקיה הגיע לאשור לאחר שסנחריב עזב את יהודה.

ב. העדות הארכאולוגית לאי-כיבושה של ירושלים

השחזור הזה של המאורעות מרוקן במידה מסוימת את הדרמטיות מן המעמד הזה, דרמטיות שהסיפור של ישעיה (מקור B) מעניק לו. אף משורר לא היה כותב אפוס דרמטי על המאורעות האלה אם היה משתמש בסיכום הלקוני שהצגתי לעיל.⁹ ובכל זאת, זהו השחזור האמין ביותר של המאורעות בהתאם לידיעות שלנו. הוא מקבל גם אישוש מהחומר הארכאולוגי.

החומר נידון על ידי אבי פאוסט בשני מאמרים, בהם הוא דן בין היתר בממצא הארכאולוגי של המאה השמינית מסביב לירושלים ובשפלה.¹⁰

נדון קודם במצב מסביב לירושלים. לדברי פאוסט:

אם היה הצבא האשורי צר על ירושלים, היה הדבר צפוי להותיר חותם ארכאולוגי ברור באתרים הכפריים סביב העיר. ואולם, כל החוות סביב ירושלים שנוסדו כבר במאה הח' לפנה"ס הוסיפו להתקיים גם במאה הז' לפנה"ס. (ובסך הכל מדובר על כעשרים אתרים כפריים חפורים במאה הז' לפנה"ס).¹¹

הוא מציין גם:

יש להדגיש כי לא רק בירושלים אין עדויות לחורבן בתקופה זו. שכבות חורבן שניתן לייחסן לאשורים לא התגלו באתרים מצפון לירושלים, דוגמת תל א-נצבה (מצפה), גבעון, ותל אל-פול (גבעה), וככל הנראה גם בכמה אתרים מדרום לירושלים דוגמת בית צור...¹² פעילות צבאית נרחבת באזור ירושלים אינה עולה בקנה אחד עם המידע הזה, וסביר להניח שלא הייתה פעולה כזו של האשורים ב-701. את הסיבות לכך ניתן למצוא במפת הפעילות האשורית בשפלה.

התמונה בשפלה ברורה די הצורך, ובאתרים רבים מצויה שכבת חורבן מסוף המאה השמינית. המפה הצרופה מראה את האתרים בהם נמצאה שכבת חורבן מסוף המאה השמינית, אותה ניתן לייחס לאשורים.¹³ במפה רואים בבירור שהפעילות האשורית נעה על שני ווקטורים,

⁹ כדאי להכיר את האפוס של Lord Byron בשם "The Destruction of Sennacherib" שנכתב ב-1815 על בסיס הסיפור הדרמטי בספר ישעיה.

¹⁰ אבי פאוסט, "מסע סנחריב להר יהודה וירושלים: מבט חדש", בתוך: חידושים בחקר ירושלים, דברי הכנס הארבע-עשרה, רמת-גן, עמ' 89-105; "Settlement and Demography in Seventh-Century Judah ; 105-89 and the Extent and Intensity of Sennacherib's Campaign", *Palestine Exploration Quarterly*, 140 (2008), pp. 168-194

¹¹ במאמר העברי, עמ' 96, ועיינו בדיון הנרחב במאמר האנגלי, עמ' 178-179.

¹² במאמר העברי, עמ' 94.

¹³ רשימת האתרים נלקח ברובו מן המאמרים הנ"ל של פאוסט. המפה עצמה הוכנה באדיבות צוות מעבדת תל-גיטון על בסיס מפה של הסקר הגאולוגי של ישראל (1:200000, 1998) בעריכת א' סנה, ט' ויסבורד, י' בר-טוב, ומ' רוזנפט. תודה לסקר הגיאולוגי על האישור לפרסם את המפה.

כלומר על שני צירי-תנועה. האחת מחברת מצפון לדרום את תמנה, תל בית שמש, מקדה (ח' אל-קום), תל עיטון, תל בית מרסם, ותל חליף. בין אתרים אלה מחברת דרך קדומה, הנעה לאורך עמק התלם, התופעה הגאולוגית המפרידה בין השפלה לבין הרי יהודה. דרך זו מתוארת בין היתר על ידי David Dorsey,¹⁴ והיא גם מהווה את התוואי של יהושע בסיפור המלחמה בשפלה בפרק י.

הציר השני היא דרך מערבית-מזרחית המחברת את תל אל-חסי, לכיש, מקדה, וחברון. גם היא דרך קדומה, והיא נידונה לאחרונה על ידי חופרי תל אל-חסי.¹⁵ עיקר החורבן האשורי התרכז לא רק בשפלה אלא ספציפית לאורך צירים, חלקם בעמקים ובנחלים. צירים אלה הם יחסית נוחים למעבר, ובהם היה אפשר לשנע צבא עם מרכבות וציוד נוסף.

ג. מדוע המסעות האשוריים התמקדו בשפלה ולא הגיעו לאזור ירושלים?

מיקוד המאמץ הצבאי בדרכים הנוחים למעבר מעלה שאלות מספר.¹⁶ האם לאשורים לא היו יעדים צבאיים מוגדרים אליהם הם ביקשו להגיע? מדוע לערוך חורבן דווקא במקומות הנוחים למעבר, ולא ביעדים אסטרטגיים ספציפיים ומוגדרים?

הכתובות המלכותיות האשוריות, המתארות את הפעילות האשורית באזור יהודה ופלשת בימי סרגון (705-720) וסנחריב (689-704) נותנות לנו מענה מספיק לשאלות האלה. יעדי המסעות לא היו כיבושם של שטחים מוגדרים, אלא הפעלת לחץ צבאי ופוליטי על שליטים השולטים באותם אזורים, במגמה לשכנע את השליטים להיכנע ולהשלים עם הריבונות האשורית באזור. המרכיב העיקרי בבחירת המקום הספציפי בו הופעל הלחץ היה שאלת הנוחות המבצעית של הצבא האשורי ושאלת ההשפעה על השליט המקומי. לא היה לצבא האשורי יעד גאוגרפי ספציפי, אלא יעד פוליטי. היעד היה הכניעה של השליט, ולכן הצבא האשורי פעל במקומות הנוחים לפעולה צבאית כאשר פעולה באותם מקומות הייתה מספיקה כדי להכניע את השליט המקומי.

המבצע הצבאי היה אמצעי להשגת מטרה פוליטית, והוא שימש להעביר מסר מאיים לשליט המקומי.

¹⁴ *The Roads and Highways of Ancient Israel* (Baltimore: Hopkins, 1991), pp. 151–154, Road Sh1

¹⁵ J.W. Hardin, C.A. Rollston, and J.A. Blakely, "Biblical Geography in Southwestern Judah", *Near Eastern Archaeology*, 75 (2012), pp. 20–34.

הדרך הזו היא חלק מדרך המחברת את עזה לחברון, ובקטע בין תל לכיש לבין מקדה (ח' אל-קום) היא עוברת בנחל לכיש. היא ממשיכה מזרחה בתוואי הקרוב לזה של וואדי אל-חמם, ועוברת דרך דורא עד ההר, ומגיעה לתל רומידה.

¹⁶ הוא מזכיר את הבדיחה על האיש שאיבד שקל בלילה בנינה ומחפש אותו ליד האור החשמלי על העמוד ליד המדרכה. כששואלים אותו מדוע הוא מחפש את כספו במקום זה, הוא מודה שאכן הוא איבד את השקל בצד השני של הגינה, אך מעדיף לחפש תחת האור.

דוגמאות רבות לכך מופיעות בכתובות האשוריים, גם באזורים אחרים ובתקופות אחרות. נציין כאן רק שתיים מהן, הקשורות לאזור פלשת ויהודה בימי סרגון וסנחריב.

1. דוגמה ברורה לכך מופיעה בכתובת של סנחריב המוזכרת לעיל, המתארת את המסע של 701 באזור החוף. הוא מציין שהוא כבש את יפו, בית דגון, אזור, ובני-ברק, שהיו ערי צדקא מלך אשקלון. לאחר מכן, הוא מציין שהוא נשל את צדקא מכס המלכות והציב מלך אחר במקומו. סדר האירועים ברור, בגלל תוואי המסע: קודם כל, סנחריב כבש את הערים באזור יפו, ולאחר מכן, הוא המשיך דרומה לאשקלון. בפעילותו באזור יפו מגמתו הייתה להפעיל לחץ על צדקא מלך אשקלון ולגרום לכניעתו. משלא צלחה הפעלת הלחץ הזה, הוא נקט בפעולה צבאית ישירה נגד אשקלון. יש לפרש את הפעילות האשורית נגד הערים באזור יפו כניסיון להשיג כניעה פוליטית של צדקא מלך אשקלון מבלי לערוך פעולה צבאית באשקלון עצמה.

לאשורים הייתה היסטוריה ארוכה של הימנעות מפעולה צבאית בערי נמל כגון אשקלון. כך ב-734, תגלת פלאסר השלישי נתקל במרידה נגדו אשר בין ראשיה היה חנון מלך עזה. (מנהיגי המרד האחרים היו רצין מלך דמשק, ופקח מלך ישראל). במסע התגובה שלו, הוא נמנע מהתקפה ישירה על עזה, ובמקום זה השיב את חנון לכס מלכותו אחרי שחנון הביע נכונות להיכנע. אף מורד אחר לא זכה לטיפול כזה, ב"כפפות משי", וכנראה שההסבר לכך נעוץ במעמד עזה כעיר נמל, ובאינטרס האשורי לשמור על יחסים תקינים עם אלה שהפעילו את הנמל. כך גם ניסה סנחריב ב-701 להימנע מפעולה נגד אשקלון.

2. דוגמה אחרת לפעילות זו היא המסעות של סרגון השני נגד פלשת בשנים 720 ו-712, שכללו גם פעילות נגד השפלה ביהודה. בשנת 722, עם מותו של שלמנאסר החמישי מלך אשור, אלובידי מלך חמת יזם מרד נגד אשור, בו השתתפו גם מדינות רבות אחרות (המדינות המוזכרות בכתובות כוללות ארפד, צמר, דמשק, שומרון, ועזה). סרגון יצא למסע צבאי בו הכניע מחדש את החוף המזרחי של הים התיכון, וערך קרבות בקרקר וברפיח, בהם הכניע את המורדים. בשמונה השנים שלאחר מכן, ובמיוחד בין 716 ל-712, יהודה נקטה מדיניות של הליכה על הסף, לפיה היא שילמה מסים לאשור אבל הייתה מוכנה לשמוע על הצעות למרד נגד אשור. בראש ניסיונות המרידה עמדו מלכי אשדוד. בשלב מסוים, עזר מלך אשדוד הפיץ בקשה למלכי האזור למרוד באשור, וסרגון החליף אותו במלך פרו-אשורי בשם אחמתי. אחמתי לא האריך ימים על מלכותו, מפני שהאשדודים מינו את ידני למלכם. ידני (המכונה גם ימני) שלח הזמנות למרד למלכי פלשת, יהודה, אדום ומואב.¹⁷ בעקבות מרידת ידני, שלח סרגון את צבאו למסע נגד אשדוד בשנת 712.

במשך אחד מן המסעות האלה, כנראה במשך המסע של 712, ערך סרגון פעולה צבאית נגד ערי השפלה של יהודה, פעולה המונצחת ב"כתובת עזקה". בכתובת זו הוא כותב על כיבוש העיר עזקה "בית מבטחו" של חזקיה המלך, ומציין שמיקומה של עזקה הוא בגבול בין שטחים

¹⁷ עיינו כוגן, אסופת כתובות היסטוריות, עמ' 70.

בשלטון אשור לבין ארץ יהודה.¹⁸ ההסבר הפשוט לרקע של הכתובת הוא שסרגון ניסה להעניש את יהודה על כך שהיא הייתה מוכנה לקבל את הזמנתו של ידני מלך אשדוד למרוד. בפעילות צבאית בשפלה, ניסה סרגון לחחוץ על יהודה לקבל את מרותו, ולא להשתתף עוד במרידות. כנראה שלחץ זה עבד, מפני שאין אנו שומעים שוב על מרידות עד לסוף ימיו של סרגון. סרגון לא היה צריך להגיע לירושלים בשביל להלחץ את חזקיהו.

אשור ראתה בהכנעה יעד עיקרי ובכיבוש עצמו יעד משני, הרלבנטי רק אם הוא תומך ביעד העיקרי.¹⁹ זאת ניתן לראות מלוח האבן שהציב סרגון בארמונו בכלח לפני שנת 716, בו הוא מתאר את עצמו כ"מכניע את ארץ יהודה אשר מקומו רחוק".²⁰ למרות הניסיונות של חוקרים שונים לחבר בין אזכור זה לבין פעולה צבאית נגד יהודה, אין אנו חייבים לפרש את האזכור בצורה זו. האזכור מתאר את נכונותה של יהודה להיכנע לאשור, כניעה אשר התבטאה בתשלום מסים (אנו יודעים מכתובת אחרת שיהודה אכן שלמה מסים כאלה לפחות פעם אחת בין 716 ל-713,²¹ וייתכן ששילמה יותר מפעם אחת).

באידאולוגיה האשורית, המלך האשורי היה צריך למלוך על כל העולם כדי לבטא את שלטון האל אשור. אכן הייתה לו חובה להכניע את העולם ולהכריח אותו לקבל מרותו, אבל לא הייתה לו חובה דווקא לכבוש ערים אם אפשר היה להכניעם דרך אמצעי לחץ אחרים.

¹⁸ הכתובת מופיעה אצל כוגן, שם, עמ' 73-75, שם הוא מצדד בשיכוכו לשנת 712. עיינו גם בגרשון גליל, ישראל ואשור (חיפה תשנ"ב), פרק חמישי. נדב נאמן (המצוטט שם אצל כוגן) משייך את הכתובת לימי סנחריב. לענייננו, שיוך הכתובת למלך זה או אחר איננו עקרוני, מפני שהיא מראה דוגמה של הפעלת לחץ באמצעות כיבוש עיר גבול.¹⁹ הבאתי לעיל שתי דוגמאות להתנהגות אשורית זו מאיזור ארץ ישראל, ויש דוגמאות רבות נוספות בכתובות המלכותיות מאיזורים אחרים. בכתובת סיכום של תגלת-פלאסר ג, הוא מתאר פעילות צבאית נגד בית-עמקוני וממלכות אחרות בדרום בבל, ומציין שהחריב ערים באיזורים אלה. סמוך לאיזורים אלה, באיזור עם יותר ביצות מצפון לשפך החדקל, שכנה ממלכת בית-יכין, שהיתה ככל הנראה הממלכה החשובה באיזור. המלך המקומי, מרדך-בלדן, נכנע, והכתובות מתארות בפירוט את המנחה שהביא. זאת מבלי שתגלת-פלאסר יגיע לאיזור בית יכין. (עייני בספרו של חיים תדמור, המוזכר לעיל The Inscriptions of Tiglath-Pileser III, Summary וגם Inscrption 7, lines 22-28, pages 162-165 The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period, ed. Simo Parpola and Michael Porter (Casco Bay 2001), map 16 לדין במינוח המופיע בכתובות האשוריות כאשר הכניעה נובעת מפרש מפני האשורים, ולא כתוצאה מכיבוש ישיר, עייני בספרי The Unbeatable Light: Melammu and Its Biblical Parallels (Munster, 2012), pages 92-98. על אף שסנחריב התפאר בכמה מקומות שהוא היה מסוגל להלחם בהרים ובשטחים קשים למעבר, ברור שהוא העדיף לא להסתבך במקומות הקשים למעבר כאשר החסרון גבר על היתרון. דוגמא אחרת לכך מופיעה במסעו השביעי, בו הוא נמנע מלהלחם באיזור קשה למעבר בעילם. עייני במהדורה של הכתובות שלו של RINAP, המוזכרת לעיל, בכתובת מספר 22, עמודה 5, שורות 11-6.

²⁰ מופיע בכוגן, שם, עמ' 69.

²¹ Simo Parpola, *The Correspondence of Sargon II, Part I: Letters from Assyria and the West*, State Archives of Assyria Series, vol. 1 (Helsinki: SAA, 1987), letter 110

ד. להבנת אירועי 701 – מדוע לא כבש סנחריב את ירושלים?

הנוהל האשורי לפיו לחץ צבאי הוא אמצעי להשגת מטרה פוליטית מסביר מדוע אין אנו מוצאים עדות לחורבן אשורי או למצור אשורי גדול על ירושלים בשנת 701. לאשורים לא היה אינטרס לשנע צבא דרך ההרים, בדרכים הקשות המובילות מאזור לכיש לירושלים, כל עוד היה ניתן להשיג את כניעת ירושלים בדרכים אחרות.

הבנה זו של המאורעות אכן עולה בקנה אחד עם הכתוב בישעיה לו–לו (מקור B). ישעיה מתאר מערכה אשר עיקרה בדיבורים האשורים הדורשים כניעת העיר. הוא איננו מתאר פעולה צבאית נרחבת, אבל מסתפק ב"חיל הכבד" אותו הביא רב-שקה לירושלים. בסיפור של ישעיה, החיל הכבד הזה מצטייר כ"תפאורה" אשר תפקידה לתמוך ולחזק את איומי רב-שקה. נראה שאכן כך היה תפקיד החיל הזה: להיות איום על ירושלים במידה וכניעה לא תושג דרך הדיבורים.

ומה עלה בגורלה של ירושלים בסופו של דבר ב-701? נראה שחזקיה הטיב להבחין ולהשתמש בחוסר רצונם של האשורים לשנע את הצבא שלהם אל ירושלים. אי אפשר לערער על העובדה שחזקיה שלח מס לאשור, אבל את רוב המס הוא שלח אחרי שהאשורים כבר נסוגו. ייתכן והוא הצליח במו"מ המדיני להשיג פשרה של נסיגה אשורית מירושלים, אשר לאחריה יבוא תשלום המיסים שלו והכניעה האישית שלו בלי כניעת העיר ירושלים.

הוא הבין את מעמדו הנחלש בעקבות כיבוש השפלה, ואת הצורך להיכנע. מאידך, הוא ראה את הקושי שיהיה לאשורים להביא את צבאם לירושלים, והשכיל למנף את נקודת התורפה הזאת כדי לדרוש מהאשורים קודם לסגת מירושלים, ורק לאחר מכן הוא ישלח את מנחתו לאשור. במידה מסוימת, חזקיה השיב לאשורים במידה שהם מדדו לו: הם ניסו להפעיל עליו לחץ מדיני באמצעות כוח צבאי, והוא השתמש בנקודת התורפה הצבאית כדי להשיג יעד מדיני: הגנה על ירושלים.

ובאשר לשאלה הדרמטית והתאולוגית: מה גרם לתשועת ירושלים: נס א-לקי, או חוסר הרצון האשורי לשנע צבא בהרים? נראה שאין סתירה בין השנים. לכל מאורע יש הסבר פוליטי מעשי והסבר תאולוגי שמימי, מפני שהא-לקים פועל דרך הטבע. ישעיה מסביר לנו את גודל הנס בכך שה' כיוון את הדברים כך שלאשורים היה קשה להעביר צבא מסיבי לירושלים, וחזקיה ידע לנצל נקודת תורפה זו.

ונקודה אחרונה: על בסיס הנתונים שבידינו, אין שום דרך להסביר את התיאור של 185.000 החיילים המתים של סנחריב בסוף הסיפור בישעיה לו כמספר מעשי. המחקר מעריך שכל אוכלוסיית הגדה המערבית של ארץ-ישראל באותה תקופה הייתה 400.000 איש, ולכן אין שום דרך להבין את המספר 185.000 אשורים מתים כתיאור של מציאות.²² את ההסבר למספר זה יש לחפש לדעתי במספרים המוגזמים המופיעים בכתובות האשוריות. סנחריב מדווח על 200.150 גולים מיהודה ב-701, ויש עוד הרבה מספרים עגולים מוגזמים בכתובות האשוריות. לדעתי, המספר של 185.000 הוא תגובה ספרותית לגוזמה שבמספרים האשוריים, והמשך של המגמה

²² מגן ברושי וישראל פינקלשטיין, "מנין אוכלוסי ארץ-ישראל בשנת 734", קתדרה, 58 (תשנ"א), עמ' 17.

של לעג לאשורים המצוי בסיפור כולו. יש כאן מעין "דברה תורה לשון הבאי" (כמו שאמרו חז"ל על הפסוק "ערים גדולות ובצורות בשמים" בדברים פרק א פס' כט, ורש"י שם, על בסיס הגמרא במסכת תמיד דף כט עמוד א) עם עוקץ ספרותי-סאטירי. האשורים מתהללים במספרים מוגזמים, ולכן משתמש הנביא גם במספרים כאלה, כדי להזכיר לאשורים שגם הם יכולים להיות נושא לטענות ניצחון מוגזמות.